

מפגש הניאוריאליזם עם המזרח־התיכון: על הצורך להחזיר את שאיפות הגרעין של איראן להקשרן (האזורי)

אמילי לנדאו

פרופ' קנת' וולץ (Kenneth Waltz) הוא ניאוריאליסט; למעשה הוא אבי התיאוריה הניאוריאליסטית, או הריאליזם הסטרוקטורלי – תיאוריה שהציג לראשונה בספרו שפורסם ב־1979¹, ומאז התבלטה כתיאוריה מובילה במחקרים רבים בתחום היחסים הבינלאומיים. עיקרי התיאוריה השתרשו בצורה כה עמוקה בחשיבה של חוקרים ומומחים בתחום, שלעתים קרובות היחס אליהם הוא כאל אמיתות אוניברסאליות.

אולם, מאמרו האחרון של וולץ שפורסם בכתב העת האמריקני Foreign Affairs, תחת הכותרת "Why Iran Should Get the Bomb"² ("מדוע איראן צריכה להשיג את הפצצה"), מדגים כיצד שימוש בהנחות ובעקרונות תיאורטיים ניאוריאליסטיים נוקשים לניתוח תרחיש בעולם האמיתי – קרי, חתירתה של איראן ליכולת גרעינית צבאית – עלול להחטיא את המטרה באופן מסוכן. מאמרו התכליתי של וולץ מספק הזדמנות להיווכח כיצד יישום הנחות הניאוריאליזם עלול לפעול כמדריך מתעתע לניווט בשדה היחסים והיריבויות המורכב בקרב מדינות המזרח־התיכון. במקרים רבים יחסי המדינות באזור מאופיינים במטרות צולבות, וביעדים סותרים, בניגוד למה שמצופה על־פי ההנחות המקובלות. "ביטחון", "יציבות" ו"איזון" – מושגי היסוד של הניאוריאליזם – מקבלים באזור זה פרשנות שעשויה להדוף ניסיונות ליישם את עקרונות התיאוריה הניאוריאליסטית – שמאופיינת בחסכנות ובתמצות (parsimony) – כפשוטם.³

גישתו של וולץ מעוגנת היטב במציאות לפחות בהיבט אחד – הערכתו בדבר אופייה של תוכנית הגרעין של איראן. וולץ אינו משלם מס־שפתיים לאלה שעדיין ממתנינים לערבויות איראניות לכך שכוונותיה בתחום הגרעיני הן למטרות שלום, כפי שהיא טוענת. במקום זאת, וולץ מקבל כפשוטה את העובדה שאיראן "חותרת

ד"ר אמילי לנדאו היא חוקרת בכירה במכון למחקרי ביטחון לאומי

לנשק גרעיני". להערכתו של וולץ לגבי אופי הפעילות הגרעינית של איראן שותפים מספר הולך וגדל של פרשנים ומומחים, אשר במהלך השנתיים האחרונות הצטרפו לאלה שכבר דגלו בעמדה זו במשך שנים. עם זאת, המסקנה המצערת של רבים מהתומכים שהצטרפו לאחרונה היא שלא נותר עוד מה לעשות ביחס להתקדמותה של איראן, ובמקום זאת, העולם צריך להתחיל בתהליך ההסתגלות לאיראן גרעינית.⁴ רבים מהם תומכים ברעיון שניתן להכיל בהצלחה מדינות גרעיניות (באמצעות הרתעה); הם מדגישים שניתן להסתגל למציאות החדשה באותו אופן שהעולם התרגל לסין, פקיסטן וצפון-קוריאה גרעיניות.⁵

וולץ מסכים לכך, ואף מקדם את הדיון צעד נוסף: לא זו בלבד שהוא סבור כי התרחיש של איראן גרעינית הוא בלתי-נמנע, ושניתן יהיה להרתיע אותה כאשר תהפוך למדינה גרעינית, אלא שלתפיסתו תרחיש זה הוא למעשה התוצאה הטובה ביותר האפשרית למשבר שנמשך זה כעשור סביב פעילותה הגרעינית של איראן. זאת משום שלדעתו, תרחיש זה צפוי להשיב את האיזון והיציבות לאזור. כשמומחה מוביל ורב-השפעה ביחסים הבינלאומיים, שנחשב לבר-סמכא בתחום, מגיע למסקנה זו, אין להתייחס אליה בקלות דעת או להתעלם ממנה. הניתוח שלהלן קורא תיגר על החשיבה שמציע וולץ תוך שימוש במונחים שלו, ובאמצעות הדגשת ההיסטוריה הרלוונטית של פיתוח גרעיני ויחסים בין-מדינתיים במזרח-התיכון. היסטוריה זו מעלה שאלות ביחס לרבות מהנחות המוצא של וולץ. הניתוח יתמקד בסיבות לניסיונות של מדינות שונות באזור לפתח תוכניות גרעיניות צבאיות; יבחן כיצד מדינות אלה התייחסו למדיניות הגרעין של ישראל במהלך השנים, כולל לצעדים שנקטה ישראל לבלימת הפיכתן של מדינות אחרות לגרעיניות; ויעמוד על החשיבות הכוללת בהתמקדות בטיבם של היחסים הבינלאומיים במזרח-התיכון בכל ניסיון להסביר את השיקולים האסטרטגיים של המדינות השונות, לרבות ביחס לפיתוח נשק גרעיני. על רקע דברים אלה, יובהר מדוע המקרה של איראן, המבקשת להפוך למדינה גרעינית, קורא תיגר על עקרונות הניאוריאליזם הפשטניים, ובהחלט אינו הפתרון הטוב ביותר למשבר המתמשך.

הטיעון של וולץ

טיעונו של וולץ נעוץ בהנחה התיאורטית לגבי יציבות בינלאומית (ואזורית), וברעיון הנלווה בדבר הכורח ליצור איזון במרחב הבינלאומי (balancing). על פי קו מחשבה זה, ברגע שישראל הפרה את האיזון במזרח-התיכון – בכך שהפכה לכאורה למדינה גרעינית – היה זה רק עניין של זמן עד שמדינה אחרת באזור תאמץ מסלול דומה על מנת להשיב את האיזון על כנו. לפי וולץ, השבת האיזון חיונית לשיקום היציבות באזור, ויציבות משרתת ביטחון אזורי, שהוא הכוח המניע ביחסים הבינלאומיים. אכן, מבחינתו של וולץ, החידה האמיתית היא מדוע נמשך

המונופול של ישראל זמן רב כל כך – שעל פי השקפתו הוא מקור ברור לאי־יציבות אזורית, ובמילותיו: "הארסנל הגרעיני של ישראל, ולא רצונה של איראן בארסנל כזה, הוא שתרים במידה הרבה ביותר למשבר הנוכחי. בסופו של דבר, כוח שואף להתאזן".⁶

כתמיכה בחשיבותו המרכזית של עקרון האיזון, וולץ צופה שהפיכת איראן לגרעינית לא רק תפצה על חוסר היציבות שיצרה ישראל, אלא שהאפקט המייצב של ההרתעה ההדדית החדשה יגבר, ולשום מדינה אחרת באזור כבר לא יהיה תמריץ להשיג יכולת גרעינית צבאית משלה. הנחה זו רומזת על כך שלדעתו של וולץ, הפוליטיקה במזרח־התיכון מציבה את ישראל מול כל שאר המדינות, וכי מדינות אלה מאוחדות באינטרס אסטרטגי משותף המתמקד באויב יחיד: ישראל. כלומר, על מנת להשיב את האיזון, די בכך שאחת מהמדינות הללו תשיג נשק גרעיני. בחינה מעמיקה יותר של כמה מהעובדות וההתפתחויות הבולטות בתולדות הפוליטיקה המזרח־תיכונית מגלה את האופי ההפכך של הנחות אלה.

שאיפות גרעיניות במזרח־התיכון: פוליטיקה אזורית מסובכת, דינמיקת איזון מורכבת

המציאות של הפוליטיקה המזרח־תיכונית מלמדת שלא ניתן להתייחס למדינות האזור כאל מדינות זהות זו לזו מבחינת העדיפויות האסטרטגיות של כל אחת מהן, כשם שלא ניתן להתייחס לדינמיקה האזורית השלטת כאל סיפור שעניינו "ישראל נגד כל השאר". כל מדינה באזור מחזיקה במערך

וולץ צופה שהפיכת איראן לגרעינית לא רק תפצה על חוסר היציבות שיצרה ישראל, אלא שהאפקט המייצב של ההרתעה ההדדית החדשה יגבר, ולשום מדינה אחרת באזור כבר לא יהיה תמריץ להשיג יכולת גרעינית צבאית משלה

אינטרסים ותפיסות איום משלה; יתרה מכך, בריתות והבנות שונות שצמחו במהלך השנים בין המדינות אינן קבועות, אלא נוטות להשתנות בהתאם להתפתחויות הפוליטיות באזור. דוגמה עדכנית לדפוס אזורי מוכר זה ניתן לראות ביחסי טורקיה־איראן. לפני כשנתיים נדמה היה שהשתיים נוטות לכונן יחסים קרובים, ואולי אף ברית חדשה, שעשויים להוות איום חדש על ישראל. אך שתי המדינות הן גם יריבות אסטרטגיות המתחרות על השפעה באזור. לנוכח יריבות זו המבעבעת מתחת לפני השטח, אין זה מפתיע שעמדותיהן המנוגדות כלפי מלחמת האזרחים בסוריה הציפו באחרונה את הפערים ביניהן באופן די גלוי.

ישראל עצמה התוודעה מקרוב למערך המורכב של אינטרסים מתנגשים המאפיינים את המזרח־התיכון בתחילת שנות התשעים, עם הקמת הפורומים האזוריים בחסות ועידת השלום במדריד. המפגשים הרב־צדדיים סיפקו למשתתפים

הישראלים הזדמנות להיווכח במוענייהם עד כמה שונים החששות והאינטרסים שכל אחת מהמדינות הערביות הביאה לשולחן. העובדה שהישראלים לא עמדו נוכח גוש ערבי מאוחד ועשוי מקשה אחת פקחה את עיניהם גם להזדמנויות בלתי־צפויות לשיתוף פעולה.

אם נתמקד בתחום הגרעין, נמצא שמדינות האזור שניסו לפתח יכולות גרעין צבאיות (כולן בניגוד למחויבותן להישאר לא־גרעיניות במסגרת חברותן באמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני) לא עשו זאת בעיקר מתוך צורך לאזן מבחינה אסטרטגית את ישראל, אם בכלל. היו אלה יוקרה ושיקולים של פוליטיקה אזורית ששיחקו תפקיד מכריע בחשיבה של מדינות אלה,⁷ וכאשר עלו שיקולים ביטחוניים, הן התמקדו גם במדינות אחרות. התוכנית הגרעינית של עיראק הונעה מתוך שילוב של יוקרה, שאיפה להרתיע את איראן ויצירת איזון מול ישראל. הדינמיקה הייחודית של אזור המפרץ, שהשפיעה הן על איראן והן על עיראק, הודגשה ביתר שאת כאשר איראן חידשה את תוכנית הגרעין הצבאית שלה בשנות השמונים, בתגובה ישירה לתוכניתה של עיראק, ועל רקע מלחמת שמונה השנים בין שתי המדינות, שהתרחשה באותו עשור.

באשר ללוב, בשנות השבעים שאף קדאפי לפתח או לרכוש פצצה גרעינית, בעיקר משיקולי יוקרה ומעמד אזורי בעולם הערבי. בעוד הסוגיה הישראלית הוזכרה במסגרת זו, "הממד האסטרטגי של החתירה לגרעין לא נבחן באופן מעמיק, וניתן לטעון... שלשיקולי יוקרה ושאיופות פוליטיות היה מלכתחילה משקל נכבד יותר מאשר לשיקולים צבאיים במניעיו של המשטר להשגת נשק גרעיני. אכן, פרויקט הגרעין היה אחד מבין מספר ניסיונות מצד לוב להשגת טכנולוגיות שונות, שנראה כי נבעו משאיפה להיחשב כמדינה שמחזיקה בטכנולוגיה צבאית עדכנית ומתקדמת, ולא מתוך הערכות פרגמטיות של בעיות ביטחון ספציפיות וצרכים צבאיים".⁸ באמצע שנות השמונים הפכה ישראל לגורם משמעותי עוד פחות בשיקוליה של לוב, כאשר זו הפנתה את תשומת לבה לשימור ביטחונה לנוכח התקפות אמריקניות, ובשנות התשעים החלה לוב לבחון שוב האם מאמציה להשגת גרעין משתלמים, לנוכח יעילותו המפוקפקת כגורם מרתיע נגד התקפות.⁹ תוכנית הגרעין של סוריה נותרה ברובה תעלומה, אך בכל הנוגע לישראל, נראה שבמשך שנים רבות התייחסה סוריה לנשק הכימי שברשותה כאל הרתעה מספקת. לא ידוע מה המניעים לתוכנית הגרעין שלה, מעבר לעובדה שהיא יושמה בסיועה של צפון־קוריאה, אך לנוכח קשריו הקרובים של אסד עם המשטר באיראן, ושיתוף הפעולה המתמשך של איראן עם צפון־קוריאה בתחום הלא־קונבנציונלי, סביר להניח שהמשולש צפון־קוריאה־איראן־סוריה היה רלוונטי להחלטה זו יותר מאשר האינטרס של סוריה ליצור איזון מול ישראל.

המדינה בעלת המוטיבציה החזקה ביותר באזור לפנות למסלול הגרעיני בתגובה ישירה לישראל, ושלמעשה אף שקלה את האופציה הזו בתחילת שנות השישים, כאשר החלה לעבוד על תוכנית בזק בתחום הטילים הבליסטיים בסיוע גרמניה, היא מצרים. עם זאת, בשלהי שנות השישים נטשה מצרים את פרויקט הטילים, והעובדה שאשררה את חתימתה על האמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני ב־1981 מחזקת את הסברה שהחליטה לא לפעול למימוש תוכנית גרעין צבאית. לאחר מכן, המערכה הנחושה שלה לצרף את ישראל לאמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני הצביעה על העניין הרב של מצרים בנטרול היכולות הגרעיניות לכאורה של ישראל, אך היא עשתה זאת באמצעות מערכה דיפלומטית. יתרה מכך, הרציונל שהוביל את מצרים לא היה חשש ביטחוני מישראל, כפי שמעידה חתימתה של מצרים על הסכם השלום ב־1979, מבלי להתנות זאת בהצטרפותה של ישראל לאמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני. מצרים עסקה יותר בשאלות של הנהגה אזורית, שישראל נתפסת כקוראת עליה תיגר בזכות היתרון האיכותי האסטרטגי שלה. בשנות התשעים, במקום ליצור איזון מול ישראל, קיוותה מצרים "להחזיר את ישראל למימדיה הטבעיים", כך שלא תפריע למאמצייה של מצרים לתפוס מחדש את מקומה כמנהיגת המדינות הערביות.¹⁰

חשוב לציין שבסוגיית הגרעין, מדינות המזרח־התיכון לא בהכרח יישרו קו, ובהחלט לא כקבוצה הפועלת במשותף נגד ישראל.¹¹ לא זו בלבד שמדינות ערביות אחרות לא ראו בתוכנית הגרעין של סוריה גורם מאזן משותף מול ישראל, אלא שרבות מהן העדיפו, ממש כמו ישראל, שסוריה כלל לא תשיג יכולת גרעינית צבאית. קולן של מצרים, ערב־הסעודית ומדינות אחרות לא נשמע לאחר התקיפה של ישראל באתר הגרעין הסורי בספטמבר 2007. אמנם, הן לא תמכו בפומבי במהלך זה, אולם ראוי לציין את היעדר הגינוי כלפי ישראל מצדן. כמו כן, ידוע

כיום שבקרוב מדינות המפרץ ומדינות נוספות קיימת אופוזיציה ניכרת לאיראן, וחשש בנוגע לתוכנית הגרעין שלה. גם כאן, הפיכת איראן למדינה גרעינית אינה נתפסת כסוג כלשהו של מענה אזורי קולקטיבי לישראל. למעשה, המציאות היא הפוכה – המהלך של איראן נתפס לא רק כאיום אזורי אלא גם כמהלך שעלול לחייב תגובה, באופן שונה מהיחס לאופציה הגרעינית של ישראל.

מדינות ערביות לא ראו בתוכנית הגרעין של סוריה גורם מאזן משותף מול ישראל. רבות מהן העדיפו, ממש כמו ישראל, שסוריה כלל לא תשיג יכולת גרעינית צבאית

מדיניות הגרעין של ישראל: עמימות והרתעה מול איומים קיומיים

מאפייני מדיניות הגרעין של ישראל תרמו ליכולתן של מדינות אחרות באזור להימנע מתחושת לחץ ליצור איזון נגד היכולת המיוחסת לישראל, למרות שהן

ודאי לא היו מרוצות מכך. המאפיין החשוב ביותר בהקשר זה מתייחס לעובדה שישראל הצליחה (על אף העמימות) להעביר להן מסר שהיכולת הגרעינית שלה מיועדת אך ורק כהרתעה מול איום קיומי. על פי מחקר עומק שעקב אחר דימויה הגרעיני של ישראל עד תחילת שנות התשעים, נראה שלמרות מדיניות העמימות של ישראל, מדינות ערב הבינו מהם הקווים האדומים של ישראל בתחום הגרעיני. הן הפנימו שישראל חותרת להרתיע רק נגד מה שנתפס כקריאת תיגר על עצם קיומה.¹² העובדה שישראל הייתה מעורבת בעימותים קונבנציונליים כה רבים מאז שעברה לכאורה את סף הגרעיני (סוף שנות השישים) היא עדות מוצקה לכך. יתרה מכך, ניתן לטעון שעצם העמימות – שלעיתים קרובות הותקפה כבעייתית עקב היעדר שקיפות מצד ישראל – למעשה שירתה את היציבות במזרח-התיכון. העמימות לא הפריעה לגיבוש כללי משחק במהלך השנים בנוגע להרתעה הגרעינית של ישראל, ובמקביל הבטיחה שישראל תשמור על פרופיל נמוך מאוד בתחום הגרעיני, ולא תצא בהצהרות מאיימות הקשורות אליו.¹³

סביר להניח שיתר שקיפות מצד ישראל לא היה מתפרש כצעד בונה אמון מצידה, אלא להיפך – הדבר היה נתפס כמהלך עוין המעלה את רמת המתיחות באזור. מנגד, העמימות אפשרה למדינות להתעלם מהנושא כרצונן, וכתוצאה מכך צומצמו המתחים סביב ההשלכות הצבאיות של סוגיית הגרעיני. בשנות השבעים אמר נשיא מצרים, סאדאת, שאם ישראל תצא בהצהרות גלויות ותאיים עם נשק גרעיני, היא תאלץ את מצרים להגיב. מכך ניתן היה להבין שאם ישראל תשמור על טונים נמוכים, מצרים עצמה לא תיאלץ לפנות לפתרון גרעיני. מצרים תוכל לקבל את המצב, או לנסות לשנותו באמצעות לחצים דיפלומטיים.¹⁴

"תוצרת איראן"

לסיום, חשוב לבחון את שיקוליה של איראן. בעידן שבו הניאוריאליזם מחליף את הריאליזם הקלאסי כתיאוריה המובילה ביחסים הבינלאומיים, תפיסת ה"ביטחון" (לצורך הישרדות) מחליפה בצורה גורפת את תפיסת ה"עוצמה" של האנס מורגנטאו.¹⁵ כגורם המניע המרכזי להתנהגותה של מדינה במרחב הבינלאומי. אולם, בניגוד לנטייה הרווחת כיום להניח שההסבר לכל המהלכים ביחסים הבינלאומיים הוא בעיקר ביטחוני/הגנתי – אין לראות בסיפור של איראן המתגרענת פעולה שעניינה המרכזי הוא חתירה לביטחון מצד מדינת סטטוס קוו. במקום זאת, יש להבין את חתירתה של איראן לכוח ולהשפעה באזור כהולמת יותר את ההדגשה הקודמת של מורגנטאו בדבר מרכזיות הכוח והעוצמה.

איראן היא מדינה רוויזיוניסטית בעלת שאיפות להגמוניה אזורית במזרח-התיכון, ונשק גרעיני יאיץ במידה משמעותית את יכולתה לקדם את מטרותיה האזוריות מבלי לחשוש מתגובת-נגד. איש לא יהיה מעוניין להסתכן בפתיחת

מלחמה עם איראן גרעינית, לפחות לא בתרחיש שבו טרם נעשה שימוש בפועל בנשק גרעיני על ידי איראן. הסכנה בהקשר זה אינה שאיראן עלולה לפעול בצורה בלתי־רציונלית, אלא בכך שהתנהגותה דווקא תעלה בקנה אחד עם גישה רציונלית ומחושבת מאוד מבחינתה, שלפיה עליה לחתור לנשק גרעיני כהגנה מפני ניסיונות לפגוע במהלכה להשגת שליטה – שבהכרח יבואו על חשבון מדינות אחרות באזור. בעוד הרטוריקה של איראן מתייחסת לישראל בהתמדה, להתקדמותה הגרעינית יש קשר קלוש מאוד, אם בכלל, לעובדה שישראל נתפסת כמדינה גרעינית, או לדחף איראני לאזן יכולת זו. מה שעשוי אולי להיראות כדינמיקה שמהותה יחסי ישראל־איראן – בייחוד לאור הרטוריקה הנוכחית שמאפיינת את שני הצדדים – אינו מהלך בילטרלי להשגת איזון גרעיני. כל אחת מהמדינות פועלת בהתאם לסדר־היום שלה, אך אלה אינם תלויים זה בזה באופן סימטרי. במקרה של איראן, המקור לאיבה הקיצונית שלה כלפי ישראל אינו נעוץ בתביעות טריטוריאליות או בעוולות היסטוריות כלשהן שנגרמו לה על ידי ישראל, אלא בגורמים שלישראל אין השפעה עליהם: אידאולוגיה אסלאמית ולהט דתי שצמחו במהפכה של 1979. זה לא פועל יוצא של הסוגיה הגרעינית. מבחינתה של ישראל, איראן גרעינית לא תתרום לאיזון ולא ליציבות. ישראל חוששת מכוונות הגרעין של איראן, חשש שמחריף במידה ניכרת בעקבות הרטוריקה הקבועה, המאיימת והמזינה את עצמה מצד המשטר הנוכחי. איומיה של ישראל להשתמש בעוצמה צבאית נגד מתקני הגרעין של איראן הם תוצאה של חשש זה. על רקע

העוינות האיראנית הקיצונית והפערים המשמעותיים בגודלן של שתי המדינות (באוכלוסייה ובגיאוגרפיה), המצב בין ישראל לבין איראן גרעינית לא יהיה מאוזן. יתרה מכך, בהיעדר כל ערוצי תקשורת ביניהן, המציאות החדשה גם לא תהיה יציבה. להפך, היא תהיה עתירת סיכונים כגון הערכות שגויות והסלמה בלתי־מכוונת עם פוטנציאל הרסני.

נראה כי מדינות אחרות במזרח־התיכון מתנגדות לא פחות מישראל לרעיון שאיראן גרעינית תהיה בבחינת תרומה ליציבות באזור. אם איראן תהפוך לגרעינית, יש סיבה טובה להאמין שכמה מדינות נוספות באזור יגלו מוטיבציה עזה להצטרף גם הן למרוץ הגרעיני.¹⁶ בניגוד לחוסר העניין שהן מפגינות ביחס לאיזון האיום

מדינות במזרח־התיכון
מתנגדות לא פחות
מישראל לרעיון שאיראן
גרעינית תהיה בבחינת
תרומה ליציבות באזור.
אם איראן תהפוך
לגרעינית, יש סיבה טובה
להאמין שכמה מדינות
נוספות באזור יגלו
מוטיבציה להצטרף גם הן
למרוץ הגרעיני

מול ישראל, ניכרת בברור תפיסתן את איראן כאיום. בשנות שלטונו של מובארק הושמעו הצהרות ברורות ביותר מצד שר החוץ המצרי דאז, אבו אל־רייט, ומצד מובארק עצמו, בדבר הסכנה שאיראן מהווה באזור עקב נטייתה להתערב בענייניהן

הפנימיים של מדינות אחרות, במקביל לחתירתה ליכולת גרעינית צבאית. בעקבות המהפכה במצרים, בשנתיים האחרונות נשמעו אמנם טונים מרוככים יותר ביחס לאיראן, אך גם הנשיא מורסי אינו משדר תחושה שהוא מתכנן לרוץ לעבר זרועותיה הפתוחות של איראן, וסביר להניח שהיריבות הבסיסית בין שתי המדינות על השליטה באזור לא תיעלם. שליט ערב-הסעודית, המלך עבדאללה, צוטט במברקי ויקיליקס לפני שנים אחדות כמי שמאיץ בארצות-הברית להשתמש בכוח צבאי נגד מתקני הגרעין של איראן, על מנת "לערוף את ראש הנחש"¹⁷.

מסקנות

השערותיו של וולץ ביחס לפיתוח נשק גרעיני במזרח-התיכון ולהשלכות שיהיו לכך על האיזון והיציבות באזור אינן עולות בקנה אחד עם בחינה וניתוח היסטוריים. כך גם לגבי תחזיותיו ליציבות רבה יותר במזרח-התיכון בעקבות התגרענות איראן. היכולת הגרעינית המיוחסת לישראל אמנם עומדת בניגוד לרצון שכנותיה, אך היא אינה מקור לאי-יציבות ואינה הסיבה למשבר הנוכחי ביחס לאיראן. מדיניות העמימות של ישראל והשמירה על פרופיל נמוך בתחום הגרעין, בשילוב המסר שלה שמבהיר קווים אדומים לאיום קיומי סייעו, למעשה, להפחתת המתחים, ובאופן כללי תרמו ליציבות האזור יותר מאשר פגעו בה. הניסיונות בפועל של מדינות אחרות באזור לקדם תוכניות גרעין משלהן משקפים ומדגישים את העובדה שיצירת איזון לישראל אינה ניצבת בראש מעייניהן של מדינות אלה.

ניתן להסיק מכל הדברים שלעיל לגבי החלת תיאוריות של יחסים בינלאומיים על דילמות אסטרטגיות שמדינות ניצבות בפניהן בעולם האמיתי. אם נתעלם מהבעיות הקשורות ליכולת החיזוי והניבוי של תיאוריות (נקודה אשר וולץ מכיר בה¹⁸), תיאוריות יכולות להוביל אותנו למסקנות שגויות גם בהקשר להווה כאשר הן מסתמכות על הנחות תיאורטיות שעניינן התנהגות בעבר, מבלי לבחון לעומק את העובדות ההיסטוריות הרלוונטיות. החלת תיאוריות כמסגרות ניתוח שמסייעות להמשיג מציאות היא ללא ספק היבט חשוב בחקר היחסים הבינלאומיים, אך היצמדות מוחלטת לתיאוריות מצמצמות עלולה להיות בעייתית.

יש לבצע הערכה מחודשת של ההנחה כי החתירה לנשק גרעיני מונעת אך ורק מצורכי ביטחון, וכי הופעתו בזירה העולמית או בזירה האזורית תביא בהכרח לפעולה הדדית של יצירת איזון

יש לבצע הערכה מחודשת של ההנחה כי החתירה לנשק גרעיני מונעת אך ורק מצורכי ביטחון, וכי הופעתו בזירה העולמית או בזירה האזורית תביא בהכרח לפעולה הדדית של יצירת איזון. הנחות אלה הובילו את וולץ למערך שלם של אבחנות בלתי-מוצדקות ובלתי-מוכחות ביחס למניעה של איראן להתגרען, ולחשיבותה של התפתחות זו עבור מדינות באזור.

ניתן להפיק גם כמה תובנות בנוגע לבקרת נשק בתחום הבלתי קונבנציונאלי במזרח־התיכון. לעובדה שאיראן אינה מונעת בעיקר משיקולים של ביטחון הגנתי בכל הקשור לגרעין יש השלכות לא רק מבחינת החשיבה על איראן עצמה, אלא גם בהקשר של ועידת ה-WMD FZ (ועידה לאזור חופשי מנשק להשמדה המונית במזרח־התיכון), שעתידה להתקיים בהלסינקי בחודשים הקרובים. התהליך הרב־צדדי שחתר להסדר בקרת נשק במזרח התיכון בתחילת שנות התשעים (ACRS – קבוצת העבודה לבקרת נשק וביטחון אזורי) התמקד בסוגיות ביטחון אזורי, ובייחוד ברעיון של צעדים בוני אמון וביטחון (צעדי CSBM). לצעדים בוני אמון יש תפקיד כאשר למדינות יש אינטרס משותף לשתף פעולה סביב יעדים משותפים, אך הן מתקשות לעשות כן עקב רמת המתיחות, העוינות ו/או חוסר האמון שמאפיינים את היחסים ביניהן. ההנחה המקובלת במאמצים לבקרת נשק וביטחון אזורי היא שמדינות מאוימות באופן שווה וסימטרי מנשק השמדה המונית, ושיש להן תפיסה הגנתית ביחס לנשק הזה. כאשר זה המצב, ההנחה היא שניתן להתגבר על החששות ההדדיים באמצעות ניהול תקשורת טובה יותר בין הצדדים, שמבירה טוב יותר את כוונותיהם ומפחיתה את רמת אי־הודאות ביניהם. עם זאת, הנחה זו אינה עולה בקנה אחד עם העובדה שאיראן מונעת בעיקר משאיפותיה להגמוניה אזורית, ולא מחשש מהותי לביטחונה. אם איראן מונעת משיקולים התקפיים, אין תשתית מעשית למאמצים המכוונים ליצירת בסיס משותף בין המדינות, שמבוסס על חששות ביטחוניים סימטריים ביניהן.

טיבן של שאיפות הגרעין של איראן מעלה תהייה על רבות מההנחות השגורות כבר זמן רב בנוגע לנשק השמדה המונית, ולהשלכותיו על המזרח־התיכון. נראה שיש מקום לגישה חדשה כלפי מאמצי בקרת הנשק באזור – וייתכן שהדבר אף הכרחי.¹⁹

הערות

1 Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, MA: Addison-Wesley, 1979).

2 Kenneth N. Waltz, "Why Iran should get the Bomb: Nuclear Balancing would mean Stability," *Foreign Affairs*, July/August 2012.

זמן קצר לאחר פרסום ספרו על הניאוריאליזם, וולץ הציג טיעון שנוי במחלוקת בזכות התפשטות איטית של נשק גרעיני:

Kenneth Waltz, *The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better*, Adelphi Papers, Number 171 (London: International Institute for Strategic Studies, 1981).

3 בכתבתו התיאורטית, וולץ מציין את הפער הקיים בין "תיאוריות פשוטות" לבין "מציאויות מורכבות", ראו Kenneth N. Waltz, "Evaluating Theories", *American Political Science Review*, Vol. 91, no. 4, December 1997, p. 913. שתיאוריות חייבות להיות פשוטות. נותר רק לתהות מדוע הוא אינו מכיר בכך שניסיונו

- להסביר מופע מסוים של מציאות מורכבת באמצעות תיאוריה פשוטה עלול להוביל למסקנות בעייתיות.
- 4 Robert D. Kaplan, "Living with a Nuclear Iran", *The Atlantic*, September 2010. בנושא זה ראו: (למרות שהמחבר לא השלים עם התוצאה של איראן גרעינית), ראו Carlo Masala, "Extended Deterrence in the Middle East: A Fuzzy Concept that Might Work?" *Strategic Assessment*, Vol. 14, no. 4, January 2012, pp. 115–122.
- 5 Fareed Zakaria, "Deterring Iran is the Best Option", *Washington Post*, March 15, 2012. לתשובה ל-Zakaria בדבר ההבדלים בין מאזן האימה של ארצות-הברית מול ברית-המועצות לבין מה סביר שיהיה ביחס לאיראן גרעינית, ראו Charles Krauthammer, "The 'Deterrence works' fantasy", *Washington Post*, August 31, 2012.
- 6 "power...begs to be balanced", see Waltz, "Why Iran Should get the Bomb"
- 7 Scott Sagan, "Why do States Build Nuclear Weapons? Three Models in Search of a Bomb" *International Security* Vol. 21 No. 3, Winter 1996/97, pp. 54-86.
- 8 Maalfrid Braut-Hegghammer, "Libya's Nuclear Intentions: Ambition and Ambivalence", *Strategic Insights*, Vol. VIII, Issue 2, Center for Contemporary Conflict, Naval Postgraduate School, Monterey, April 2009.
- 9 שם.
- 10 Emily B. Landau, *Arms Control in the Middle East: Cooperative Security Dialogue and Regional Constraints* (Brighton: Sussex Academic Press, 2006) pp. 146-152.
- 11 במסגרת מפגשי Track II בנושא בקרת נשק וביטחון אזורי במזרח-התיכון אשר התקיימו בשנות התשעים, נשמעו אפילו רמזים לא-רשמיים שעבור מדינה כמו ירדן, היכולת הגרעינית של ישראל עשויה להתגלות כ'אפקט מטרייה' שיפעל גם לטובתה של ירדן (שיחה פרטית).
- 12 אריאל לויטה ואמילי לנדאו, **בעיני הערבים: דימויה הגרעיני של ישראל** (תל אביב: הוצאת פפירוס, 1994).
- 13 Emily B. Landau, "Being Clear about Ambiguity", *Haaretz*, May 13, 2010.
- 14 לויטה ולנדאו, בעיני הערבים, עמ' 77-78.
- 15 Hans Morgenthau, *Politics Among Nations* (NY: Knopf, 1973) 5th edition. לחשיבה התיאורטית המוקדמת יותר של מורגנטאו, ראו: 1948.
- 16 Amos Yadlin and Avner Golov, "A Nuclear Iran: The Spur to a Regional Arms Race?" *Strategic Assessment*, Vol. 15, no 3, October 2012.
- 17 לדיווח על ההצהרות שנשא אבו-אל-רייט לגבי איראן המתערבת בענייני מדינות ערב, ולהתייחסות מובראק לסכנות חדשות שעולות מהמפרץ ומאיימות על היציבות, ראו: "Iran should keep out of affairs of Arab states: Egypt FM", AFP, November 26, 2010; On King Abdullah see Ross Colvin, "'Cut off head of snake' Saudis told US on Iran", Reuters, November 29, 2010. המאמר מתייחס גם למברקים שחשפו חששות דומים מכיוון בחריין.
- 18 "הצלחה בהסבר, לא בחיזוי, היא אמת-המידה המהותית לתיאוריה טובה", וולק, "Evaluating Theories", עמ' 916.
- 19 Emily B. Landau and Shimon Stein, "Israel and the WMD-free zone: Has Israel Closed the Door?" *Bulletin of the Atomic Scientists*, September 27, 2012, [http://www.inss.org.il/upload/\(FILE\)1349405339.pdf](http://www.inss.org.il/upload/(FILE)1349405339.pdf)